

Diskussion

Historieskrivningen og den danske debatt

om Den Kolde Krig

AV

TOR EGIL FØRLAND

De siste årenes danske historiedebatt om Den Kolde Krig er det mest spennende som har skjedd i nordisk historieskriving på lenge.¹ Det har tre grunner: underholdning, kaldkrigshistoriografi og metodologi. Den første grunnen er den samme som fikk romerne til å fylle Colosseum: å bivåne voksne menn gå løs på hverandre har betydelig underholdningsverdi. Et vakkert syn er det ikke, selv om kampen foregår med penn og ikke med sverd. Underholdende er det likevel, for oss som ikke er personlig berørt. Var Jørgen Dragsdahl betalt av KGB, var han en nyttig idiot eller en mer eller mindre bevisst påvirkningsagent? Journalisten som i flere tiår har vært sentral for venstresidens skepsis til USA og NATOs militærmakt, angripes på det heftigste av Bent Jensen og mister posisjon og jobbmuligheter. Men tingretten gir Dragsdahl medhold, og når dette skrives ligger Jensen, tross mektige støttespillere på tribunen, blødende tilbake på arenaen med svekket troverdighet, en dom for injurier og et stort hull i lommeboken (som riktignok fylles av en støttekomité).² I tillegg har mannen andre sår: refs fra PET for å ha brutt forutsetningene for innsyn i overvåkingstjenestens arkiver ved

1 Denne artikkelen er en revidert versjon av en innledning i Selskabet for Samtids-historisk Forskning 3.2.2012. Jeg takker Mari Salberg for assistanse med research om debatten som i 2011 fulgte utgivelsen av *Den Kolde Krig og Danmark – Gads Leksikon*. Henvisningene til avisartikler i 2011 og 2012 er til nettversjoner; datoene kan i noen tilfeller avvike fra de trykte utgavene.

2 Dommen fra Retten i Svendborg 2.7.2010 er tilgjengelig på <http://www.jorgen-dragsdahlforeningen.dk/109585/>, lastet ned 25.6.2012. Bent Jensen-Foreningen hadde ifølge sin nettside <http://bentjensenforeningen.dk/index/index.php> samlet inn 739 000 per 1. juni 2012, mer nok til å dekke både boten (40 000 kr), oppreisningen til Dragsdahl (200 000 kr) og saksomkostningene (litt over 300 000 kr).

å publisere funn derfra uten tillatelse, og kritikk fra sine meningsfeller i Folketinget for å ville bruke offentlige forskningsmidler til sin kone i strid med intensjonen.³ Anerkjente samtidshistorikere med en fortid på ytre venstresiden er også merket av den særegne danske kulturkampen, etter som Jensen og hans om mulig enda mer slagferdige *comrade in arms* Bent Blüdnikow m fl har søkt å svekke meningsmotstandere som Poul Villaume, Anette Warring og Søren Hein Rasmussen ved å behefte dem med deres tidligere medlemskap i henholdsvis Kommunistisk Arbeiderparti marxist-leninister (KA-ml), Kommunistisk Arbeiderparti (KAP) og Danmarks Kommunistiske Parti (DKP).⁴ Fortiden som moskvakommunist kostet Hein Rasmussen jobben i PET-kommisjonen.⁵ Og som en slags *Terminator* fra fortiden kommer Jensen tilbake, med anke til landsretten (stipulert til behandling høsten 2013⁶) og et tusen siders verk fra tiden ved Center for Koldkrigsforskning, som PET og Justitsministeriet forsinket utgivelsen av i halvannet år ved å nekte å nedgradere dokumenter inntil Jensen ble lei av å vente og sendte en revidert versjon av til Gyldendal få uker før jeg sendte denne artikkelen til *Historisk Tidsskrift*.⁷ Vi kan vente mer blod.

Fra et historiefaglig synspunkt er underholdningsaspektet irrelevant eller i hvert fall underordnet. Gjennom støvskyene fra slåsskampen mellom Bent Jensen og hans forbundsfeller i og rundt tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussens regjering på den ene siden og det store flertall danske kaldkrigshistorikere på den andre skimter vi imidlertid konturene av et om ikke nytt, så i hvert fall skarpere bilde av den kalde krigen i Danmark, der de som var villig til å strekke seg lengst for å komme Sovjetunionen i møte – hva enten det skyldtes ideologisk affinitet eller frykt for de utenrikspolitiske følgene av en for steil dansk motstand mot Moskva – står i et dårligere lys enn tidligere. Dette er den andre grunnen til at kaldkrigsdebatten i Danmark er verd å følge også

3 »Her er ordene, som avslører Bent Jensen«, Berlingske, 7.7.2011, <http://www.b.dk/node/15349130>, lastet ned 8.11.2011; »Borgerlige kritiserer koldkrigsforsker«, *ibid.* 8.7.2011, <http://www.b.dk/node/15357228>, lastet ned 8.11.2011.

4 Bent Blüdnikow: »Hvem skriver historien?«, Berlingske, 5.5.2011, <http://www.b.dk/node/13901920>, lastet ned 7.11.2011.

5 Niels Rohleder: »Historiker vraget ubeset«, Information 28.7.1999, <http://www.information.dk/32994>, lastet ned 27.6.2012; *idem*: »Sagen Søren Hein«, Information 29.7.1999, <http://www.information.dk/32981>, lastet ned 27.6.2012.

6 »Bent Jensens ankesag for Østre Landsret«, http://bentjensenforeningen.dk/article/article.php?article_id=42, lastet ned 27.6.2012.

7 »Bent Jensen er klar med koldkrigsrapport«, Information 5.6.2012, <http://www.information.dk/302742>, lastet ned 27.6.2012; »Bent Jensen er færdig med sin 1.000 siders koldkrigsrapport«, *Politiken* 6.6.2012, <http://politiken.dk/indland/ECE1646877/bent-jensen-er-faerdig-med-sin-1000-siders-koldkrigsrapport/>, lastet ned 27.6.2012.

for kaldkrigshistorikere som finner sine kilder i andre vestlige – i denne sammenheng nordiske – land.

Den danske kaldkrigsdebatten har ikke bare en politisk og en realhistorisk side. Den har også en metodologisk side, som er den tredje grunnen til at debatten vekker interesse – og som begrunner min henvisning ovenfor til det politiske ståstedet og bakgrunnen til aktører som Poul Villaume og Bent Jensen. Historikerdebatten om den kalde krigen i Danmark berører forholdet mellom politikk og historieskriving: mellom verdier og verdensbilder på den ene siden og vitenskap på den andre. Er det vanntette skott mellom dem, så spiller det ingen rolle hvem som har vært kommunister eller hvilken tilknytning Bent Jensen har til høyresiden. Men i det øyeblikket vi åpner for at verdier og verdensbilder påvirker historieskrivingen, er ånden ute av flasken og uskyldstilstanden ugjenkallelig forbi: Det er ingen vei tilbake til det positivistiske paradiset.

Denne artikkelen er todelt. Først skal jeg diskutere hvilke muligheter historikere har til å nå et mulig ideal om objektiv historieskriving. Deretter skal jeg koble denne analysen til den danske kaldkrigshistorie-debatten slik jeg ser den fra mitt elfenbenstårn på Universitetet i Oslo.

I

Vi som tok universitetsutdannelse mens antipositivismeølgen på 1960-tallet var på sitt høyeste, eller (for min del) i etterdønningene av den på slutten av 1970-tallet, lærte at forestillingen om objektiv i betydningen (politisk) nøytral forskning er en illusjon: et bedrag eller et selvbedrag. *Eksistensielt* er objektivitetsforestillingen en illusjon fordi man som fullt menneske ikke kan tre ut av sin tid og innta en ren tilskuerposisjon, for å bruke det begrepet den Kirkegaard-inspirerte filosofen Hans Skjervheim prentet inn i en generasjon norske samfunnsforskere med artikkelen og begrepsparet »Deltakar og tilskodar«.⁸ Erkjennelsesmessig eller *epistemologisk* er objektivitetsforestillingen en illusjon fordi det ikke finnes noe ovenfra- eller utenfraperspektiv: Det finnes bare innenfraperspektiver. Denne epistemologiske objektivitetskritikken er radikal og alvorlig, fordi den tærer bort det erkjennelsesmessige

8 Hans Skjervheim, »Deltakar og tilskodar«, s. 51–72 i *idem, Deltakar og tilskodar og andre essays*, Oslo 1976. Essayet ble først trykt som stensil ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, og deretter gitt ut i antologien *Brytninger i tidens tankeliv*, red. Asbjørn Aarnes *et al.*, Oslo 1960. For essayets og Skjervheims posisjon i norsk universitetsverden, se Hermod Slaattelid (red.), *Regime under kritikk. Hans Skjervheim i norsk filosofi og samfunnsdebatt*, Oslo 1997; og Jan Inge Sørbo, *Hans Skjervheim – ein intellektuell biografi*, Oslo 2002.

grunnlaget for nøytral observasjon. Den ble først fremmet av Quine og Kuhn, og har senere blitt tatt videre – og til dels ut i det ekstreme – av postmodernismen.⁹ Jeg regner meg ikke til postmodernistene. Men vi kommer ikke forbi erkjennelsen av at enhver observasjon gjøres fra et (partikulært) ståsted eller perspektiv, og enhver beskrivelse av virkeligheten er bare en av flere mulige, gyldige beskrivelser: *under a description*, for å si det med filosofene. For oss som historikere får dette særlig aktualitet når det gjelder *handlinger*, som per definisjon har et intensjonalt eller rasjonelt element: Vi handler ut fra grunner. En og samme agering (*behavior*) kan beskrives som en rekke forskjellige handlinger. Et banalt eksempel er den (skrive)handlingen jeg utfører ved å publisere denne artikkelen. Jeg trår inn i et politisk minefelt. Jeg yter et bidrag til internasjonaliseringen av norsk (og dansk) historieforskning. Jeg forsøker å fremme min karriere som historiemetodolog. Jeg prediker betydningen av å holde fast ved vitenskapelige verdier (se nedenfor). Mer dramatiske handlinger viser spennet i beskrivelser. Tenk på selvmordsbombing eller – for å holde en viss balanse – tenk på Abrahams vilje til å ofre Isak (eller Guds ofring av *sin sønn*).

Konsekvensene er potensielt enorme av det noen kaller postpositivistisk epistemologi, altså erkjennelsen av det subjektive elementet i enhver beskrivelse. Det filosofene sier mindre om, er hvor stort rom det er for motsigende (i betydningen uforenlige) beskrivelser. For historiefagets del vil jeg fremholde følgende. På det helt fundamentale planet, nemlig i etableringen og beskrivelsen av fakta, er det forholdsvis sjelden særlig uenighet mellom historikere. Gitt den grunnleggende epistemologiske subjektiviteten er det fascinerende og fantastisk hvor mange, og hvor komplekse, fakta vi er enige om. For det er langt fra bare førsteordens fakta vi aldri diskuterer: ikke bare om en bestemt soldat ble drept ved Stalingrad på en bestemt dato, for eksempel. Vi er også enige om at Stalingrad var det slaget som kostet flest tyske soldater livet før 1945, nemlig rundt 400 000, og at det var et vendepunkt i andre verdenskrig. Som historikere kan vi etablere fakta av imponerende høy orden, takket være den kildekritiske metoden som Ranke systematiserte og som Erslev og andre satte ut i livet i hele Vesten og etter hvert i hele verden, og som enhver historiker fortsatt legger til grunn for sitt kildearbeid. En vesentlig del av historikernes misjon er å etablere

9 Willard Van Orman Quine, »Two Dogmas of Empiricism«, *Philosophical Review* 60 (1951): 20–43; Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962; John H. Zammito, *A Nice Derangement of Epistemes: Post-positivism in the Study of Science from Quine to Latour*, Chicago og London 2004.

slike fakta, og ved hjelp av dem rive ned myter som hviler på sviktende empirisk fundament.

Historikerens kildearbeid er verdi-fullt i dobbelt forstand. Som historikere bærer vi med oss et sett kognitive, vitenskapelige verdier som er forutsetningen for faget vårt – som for andre vitenskaper. Det kildekritiske arbeidet er ikke verdinøytralt. Våre vitenskapelige verdier tilsier at vi ikke dikter opp fakta. Vi viser våre kilder. Vi tolker dem ut fra etablerte rimelighetsbetraktninger. Vi velger dem ikke selektivt, men ut fra normer om representativitet, og vi vurderer deres reliabilitet og relevans ut fra vitenskapelig aksepterte kriterier. Vi innordner oss tvingende logikk, som kontradiksjonsprinsippet. Vi formulerer oss forsøksvis presist, altså entydig. Dette er vitenskapelige verdier, som gjør oss i stand til å føre historiefaglige dialoger med fagfeller (og andre) som vi står fjernt fra politisk. Fordi disse normene deles og tas for gitt av alle akademiske historikere, er det lett å glemme at de slett ikke er noen selvfølge. Uten dem er historie ikke vitenskap, og dialog på tvers av ideologiske skillelinjer umulig.

Jeg vil benytte denne anledningen til å gå et skritt lenger. Historikere gjør mer enn å etablere fakta; vi konstruerer også sammenhenger mellom dem, ved hjelp av analytiske redskaper som forklaringer, narrasjon, modeller og (andre) begreper. Også mye av det arbeidet er underlagt kognitive, vitenskapelige verdier. Det ser vi ved å lese kritikker av vitenskapelige arbeider, en kritikk som nettopp for en stor del dreier seg om hvorvidt begrepsapparat og andre analytiske redskaper er riktig anvendt, og om man burde ha brukt andre redskaper i stedet eller i tillegg. Historisk metode, også den delen som går på å konstruere sammenhenger mellom fakta, er basert på kognitive verdier som er felles for alle *bona fide* utøvere av faget (og andre fag).

Et slags endepunkt eller mål for historieforskningen er den historiske syntesen av kortere eller lengre rekkevidde. I sin kjerne består syntesen av en eller flere mer eller mindre omfattende teorier, som et skjelett omsluttet av mye narrativt kjøtt og blod. Jeg vil fremholde at også teorier gjøres til gjenstand for vitenskapelige, og altså kognitive og ikke (bare) moralske eller politiske, verdivurderinger. Historiske teorier vurderes etter samme slags kriterier som teorier i andre vitenskaper. Det finnes ingen enighet om nøyaktig hvilke dette er, men de fleste synes å godta kriteriene rekkevidde (*scope*), overbevisningskraft (*power*) og enkelhet (*simplicity*; ikke *ad hoc*-elementer).¹⁰ Historiske synteser

10 Peter Lipton: *Inference to the Best Explanation*, 2. utg, London/New York 2004, s. 122–123; Paul R. Thagard: »The Best Explanation: Criteria for Theory Choice«, *Journal of Philosophy* 75 (1978), no. 2: 76–92; C. Behan McCullagh: *Justifying Historical Description*, Cambridge 1984, s. 19–20.

verdsettes i tillegg ofte etter et *estetisk* kriterium, nemlig hvor »godt« de er skrevet. Dette estetiske kriteriet er etter mitt skjønn uvitenskapelig, men ikke direkte skadelig så lenge det ikke går på bekostning av vitenskapelige verdier – hvilket det riktignok ofte gjør, når vi presser eller depreciserer funnene våre for å få til en fin formulering. Men la det ligge i denne omgang. Mitt anliggende her og nå er et annet, nemlig at de vitenskapelige verdiene står i et spenningsforhold til, og er utsatt for et konstant press fra, moralske, politiske og religiøse (og dertil estetiske) verdier om hva som skal være rettesnor for historikernes synteser. De av oss som holder vitenskapen som den beste veien til erkjennelse, har en viktig jobb å gjøre med å sørge for at vitenskapelige verdier står imot press fra moral, politikk, religion (og estetikk). Mer om det nedenfor.

II

La oss gå fra teori til praksis, nærmere bestemt til striden om dansk kaldkrigshistorie. Vi kan følge linjene tilbake til 1995, da regjeringen Nyrop Rasmussen involverte historikerne i det som hadde vært en partipolitisk kamp ved å be Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI) om en redegjørelse for Thule-basens rolle i forbindelse med USAs overflyvninger av Grønland med atombombefly i perioden 1945–68.¹¹ Kanskje forestilte regjeringen seg at den skulle få fred ved å skyve kaldkrigshistorien over til historikerne. I stedet var det historikerne som ble trukket inn i politikken. De færreste av dem er hjemme der. En hovedlinje i kaldkrigshistoriedebatten i Danmark har vært bestrebelsene til det jeg har kalt *mainstream*-historikerne – som for det meste synes å falle inn under betegnelsen sentrum-venstre-historikere – på å markere avstand til den partipolitiske kampen ved å tviholde på sin faglighet. Det fører dem ut i problemer, siden enhver metodisk oppegående historiker vet at forestillingen om objektivitet i betydningen politisk nøytralitet gav tapt for positivismekritikken på 1960- og 1970-tallet. Resultatet blir gjerne tekster som prøver å skape et rom der historikerne uten å vende tilbake til en positivistisk drømmeverden kan være i fred for politikken. Slike tekster blir notorisk uklare, som illustrert ved en kronikk av Thorsten Borring Olesen, Poul Villaume, John T. Lauridsen og Rasmus Mariager i *Jyllands-Posten* 3. mai 2011. I en leder som observerte at »der gives ingen uhildet fremstilling af historien uanset afstanden til de begivenheder, historikeren befatter sig med«, hadde avisen kritisert kaldkrigsleksikonet de fire hadde redigert, for ikke å ta tydelig nok

¹¹ Svend Aage Christensen og Niels-Jørgen Nehring, *Grønland under den kolde krig: dansk og amerikansk sikkerhetspolitikk 1945–68*, bind 1–2, København 1997.

avstand fra det sovjetiske systemet.¹² Kritikken foranlediget følgende forsvar:

Forskning og ikke minst historisk forskning kan naturligvis ikke være objektiv og værdifri i positivistisk forstand. Men enhver god historiker har pligt til at analysere historiske sammenhænge i deres kompleksitet og under bestandig kritisk selvrefleksion og prøvning af egne tolkningsrammer. Det er baggrunden for, at der kan skabes viden og erkendelse – som både kan problematiseres og diskuteres, og som lægger op til, at læsere kan danne egne holdninger på grundlag af, hvad de læser.¹³

Dette er vel og bra, men det tildekker dilemmaet. Dilemmaer skal ikke tildekkes: De skal analyseres for å avklares så langt det er mulig. La oss se hvor langt vi kommer, med *mainstream*-historikernes hjelp. Thorsten Borring Olesen skriver i DIIS's årbok for 2006, med referanse til nett-opp DIIS-rapporten *Danmark under den kolde krig*:

What this research has not clarified, nor should it try to, is which security positions and policies were morally right. Historians should be encouraged to engage in such debates, but [...] the debate over which were the 'right' or 'correct' Cold War policies cannot be solved unequivocally or conclusively by historians. They can merely qualify the debate by marking out the playing field and analysing [...] the rules and choreography of the game.¹⁴

Poul Villaume på sin side skriver i *Historisk Tidsskrift* 2009, i sitt opposisjonsinnlegg til Niels Erik Rosenfeldts avhandling om Stalin:

[H]vis *moraliserende* historieskrivning tenderer mod at overskygge eller helt overtager og erstatter søgningen efter de komplekse

12 »Leder: Den Kolde Krig«, *Jyllands-Posten* 26.4.2011, <http://www.jyllands-posten.dk/morgenavisen/meninger/article2410825.ece>, lastet ned 7.11.2011; *Den Kolde Krig og Danmark – Gads Leksikon*, København 2011.

13 Thorsten Borring Olesen, Poul Villaume, John T. Lauridsen og Rasmus Mariager: »Forskning eller facitliste«, *Jyllands-Posten* 3.5.2011, <http://jyllands-posten.dk/opinion/breve/article2417801.ece>, lastet ned 7.11.2011.

14 Thorsten Borring Olesen: »Truth on Demand. Denmark and the Cold War«, *Danish Foreign Policy Yearbook 2006*: 80–113.

årsagssammenhænge og forklaringer, så er vi på gale veje. Historieskrivning må ikke blot blive en retssal, hvor anklagede dømmes eller frikendes, og hvor der fældes endimensionale domme om rigtigt og forkert, godt og ondt. Det er ikke det samme som at sige, at historikeren skal være 'neutral' eller 'værdineutral'. Historikerens forsøg på at *forstå* fortiden og dens aktører og deres handlinger må ikke forveksles med forsøg fra hans eller hendes side på at *forsvare* fortidens aktører og deres handlinger. Det gælder om på differentieret vis at afveje mellem det analytiske, det forstående, og det (for)dømmende. Dén måde at skrive historie på *åbner* fortiden og forståelsen for de åbne valgsituationer og usikkerheder om fremtiden, som fortidens aktører stod i. De havde ikke den luksus, som vi har i dag, nemlig at vide, hvordan det faktisk ville gå som konsekvens af de beslutninger, der blev truffet.¹⁵

Det er mulig å spore en viss avstand mellom Borring Olesen og Villaume. Borring Olesen skriver at historikerne *bare* («merely») skal »qualify the debate by marking out the playing field and analysing [...] the rules and choreography of the game«. Nøyaktig hva dette betyr, er ikke helt lett å si, men det kan vanskelig forenes med Villaumes vilje til å la historieskrivningen *også* bli en retssal. («Historieskrivning må ikke *blot* bli en retssal, hvor anklagede dømmes eller frikendes, og hvor der fældes endimensionale domme om rigtigt og forkert, godt og ondt» (min utheving). Det er mulig en eller begge formulerte seg litt upresist. Jeg blir ikke overrasket om de mener at de er enig med hverandre. Men vi aner to posisjoner her. Den ene vil bare gjøre rede for aktørene på en så grundig, etterrettelig og forstående måte som mulig, og vil overlate til leserne å felle verdidommer (annet enn om ren middelrasjonalitet: var midlene egnet til å nå aktørenes mål?). Den andre går et skritt lenger, og sier at historikerne, *i tillegg til* den forstående redegjørelsen der aktørenes handlinger forklares og forstås på deres egne premisser eller ut fra deres egen horisont, *dessuten* kan felle dommer ut fra ettertidens (altså vår egen) horisont *både* hva angår kontekst og virkninger aktørene ikke kjente, og verdier som vi ikke deler med aktørene.

Direktør ved Det Kongelige Bibliotek Erland Kolding Nielsen synes å stå for den tilbakeholdne linjen når han skriver i *Berlingske* 18. april

15 Poul Villaume: »Stalins særligt hemmelige verden. Om Niels Erik Rosenfeldts disputats«, *Historisk Tidsskrift* (København) 109, nr. 1 (2009): 204–221, sitat fra s. 214–215, kursiv i originalen.

2011 at det han oppfatter som Bent Blüdnikows »krav om, at artikkelforfatterne i et faghistorisk leksikon skal fordømme fortiden ut fra nutidens værdinormer projicert tilbake på fortiden, er åbenlyst i strid med alle faglige normer for erkendelse og tilstræbt objektivitet eller bare rimelighet«. ¹⁶ Men det kan tenkes at det Kolding Nielsen reagerer så sterkt på, er at Blüdnikow overhodet ikke virker interessert i å forstå de historiske aktørene på deres egne premisser. Blüdnikow virker *kun* ute etter å dømme dem ut fra hans egne normer – og bruke det i »kulturkampen«. Tidligere statsminister Fogh Rasmussen og andre politikere har uttalt ting som kan tolkes i denne retningen. ¹⁷ Jeg har ikke sett noen faghistorikere ta til orde for en slik linje. Grunnen er nok den Kolding Nielsen selv angir: Det ville være i strid med faglige normer. I tråd med dette forsøker Bent Jensen å berolige Claus Bryld. Bryld hadde erklært at historie »må hele tiden afveje mellem det analytiske, det forstående og det dømmende«. ¹⁸ Jensen lover i sitt svar at »samtidens perspektiv og de samtidige aktørers oppfattelse af tingene [vil] stå i centrum« i det verket fra Center for Koldkrigsforskning som PET ennå ikke har godkjent for utgivelse. »[E]ftertidens viden vil være det sekundære og skal ikke bruges til at korrekse samtidens handlende,« forsikrer han. ¹⁹ I hvert fall på det programmatisk planet er Jensen med andre ord enig med Villaume.

Vi bør likevel teste yttergrensene for enigheten før vi slår oss til ro. Hvis Neville Chamberlain og Gustav Rasmussen skal bedømmes ut fra deres egne normer og begrensninger, er det vanskelig å argumentere konsistent for at ikke bare Lenin og Stalin, men også Mussolini og Hitler, må bedømmes slik. Å forstå alt er å tilgi alt, heter det: Det er derfor Claus Bryld vil ha historikerne ut av kommisjoner som PET-kommisjonen. ²⁰ Må vi *qua historikere* tilgi Hitler? Eller skal – og kan – vi trekke oss tilbake og si at *qua historikere* feller vi ingen dommer ut fra våre egne normer? Hvordan kan vi da unngå å bli det Kierkegaard (med Skjervheims ord) betegner som »dei abstrakte tenkjarane som har gløymt kva det vil seia å eksistera, og som difor eksisterar 'phantastisk'«,

16 Erland Kolding Nielsen: »Blüdnikow anmelder ikke – han debatterer«, Berlingske 18.4.2011, <http://www.b.dk/node/13578466>, lastet ned 7.11.2011.

17 Se Nikolaj Petersen: »Kampen om Den Kolde Krig i dansk politik og forskning«, *Historisk Tidsskrift* (København) 109, nr. 1 (2009): 154–204, s. 161 og *passim*.

18 Claus Bryld: »Historie og politik«, Jyllands-Posten 29.7.2011, <http://jyllands-posten.dk/opinion/kronik/article2500205.ece>, lastet ned 7.11.2011.

19 Bent Jensen: »Skræpperi i andedammen«, Jyllands-Posten 9.8.2011, <http://jyllands-posten.dk/opinion/kronik/article2508606.ece>, lastet ned 7.11.2011.

20 Claus Bryld: »Historie og jura«, Jyllands-Posten 15.1.2012, <http://jyllands-posten.dk/opinion/kronik/article4624765.ece>, lastet ned 27.6.2012.

som »er i ferd med at ophøre at være Menneske«?²¹ Er det ikke det som blir konsekvensen av Borring Olesens selvpålagte begrensning der han bare vil kritte opp linjene og forklare spillereglene og lagledernes taktiske disposisjoner? Skal vi være spøkelser som historikere og kun virkelige som mennesker? Kan vi gjennomføre en slik personlighetsspaltning? Er ikke den tilbakeholdne linjen til Borring Olesen og Kolding Nielsen uholdbar for oss som hele mennesker?

Når det gjelder den *eksistensielle* siden av dilemmaet, tror jeg altså det er mulig å nå en slags faglig enighet basert på det vi kan kalle Villaume-Jensen-linjen: Historikere skal forstå aktørene på deres egne premisser og dømme dem ut fra våre egne normer. Denne linjen er autorisert – eller i alle fall deles den – av ingen ringere enn R.G. Collingwood. Historikeren, skriver Collingwood, »not only re-enacts past thought, he re-enacts it in the context of his own knowledge and therefore, in re-enacting it, criticizes it, forms his own judgment of its value«.²²

Det gjenstår bare et pragmatisk spørsmål, nemlig hvilken grad historikeren skal dele sine verdidommer med leseren – eller dytte sine dommer på dem, om man vil. Det er med andre ord ikke et spørsmål om hva som er historiefaglig legitimt, men om hva som er klokt innenfor dette rommet. Jeg tror jeg mener at historikeren bør la leseren dømme selv. Hvis leseren deler historikerens normer, vil leseren trolig uten hjelp fra historikeren felle de samme dommer som forfatteren. For lesere med andre normer er historikerens verdidommer i beste fall uvedkommende, og i verste fall forstyrrende. Hvis våre lesere har helt andre politiske, moralske eller religiøse verdier enn våre, vil vi i beste fall oppfattes som irrelevante eller uinteressante dersom vi insisterer på å dømme ut fra vårt eget ståsted. Et historikerfelleskap som står langt til venstre politisk, slik tilfellet er i Norge – og vel også i Danmark? – kan lett havne i et spenningsforhold til publikum. I Norge er spenningen riktignok kun latent. Det skyldes dels at venstresiden stort sett har hatt regjeringsmakten. Men viktigere er nok at tolkningen av den nære fortiden ikke har blitt gjenstand for politisk strid i Norge slik tilfellet har vært med »kulturkampen« i Danmark. Dermed oppleves samtidshistorien mer umiddelbart politisk relevant i København enn i Oslo.

Denne foreløpige konklusjonen kompliseres av den *epistemologiske* siden av saken. Det er ikke minst epistemologien som gjør Bent Jensens posisjon interessant. Bent Jensen insisterer på at danske sentrum-venstre *mainstream*-historikere leverer dårlig kaldkrigshistorie fordi deres

21 Skjervheim, »Deltakar og tilskodar«, s. 71.

22 R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford 1946, s. 215.

syn på Sovjetunionen er forkjært – nemlig *for kjær*. »Det sovjetiske regime var et illegitimt regime og ansvarlig for uhyrlige forbrydelser på det enorme territorium, det kontrollerte. Under Stalin var det et regulært banditregime, som ikke lader Hitlers regime noget etter,« skriver Jensen.²³ Så vidt jeg kan forstå, er dette nærmest å anse som et historisk faktum, selv om ordvalget er sterkt verdiladet, og selv om mange historikere med sympati for den kommunistiske idé har vondt for å godta sammenlikningen med Hitler. De aller fleste av oss står fjernere fra Hitlers idégrunnlag enn fra Stalins. Ifølge Jensen svikter mainstreamernes beskrivelse av den kalde krigen fordi de mangler en »realistisk beskrivelse af Sovjetunionen som system og af den sovjetiske parti-militære ledelse som det, den var: En samling formørkede og klaustrofobiske mænd, hvis afsindige livssyn og verdensopfattelse var hele motoren i Den Kolde Krig«. ²⁴ Om sovjetledernes verdensbilde var *hele* motoren i den kalde krigen, er et historiografisk diskusjonspunkt vi ikke trenger å bruke tid på her. I denne sammenheng er jeg heller ikke opptatt av om en forstående beskrivelse av Sovjetunionen blir en like stor hån mot de som døde i Stalins Gulag, som en forstående beskrivelse av Det tredje riket ville bli oppfattet som en hån mot de som døde i Hitlers konsentrasjonsleirer. Det er et moralsk eller eksistensielt spørsmål. Nå er jeg ute etter det metodologiske eller epistemologiske spørsmålet om hvorvidt sovjetkommunismen, og dermed Sovjetunionen, og dermed den kalde krigen mellom Sovjetunionen og dens (uvillige) forbundsfeller på den ene siden og de vestlige kapitalist-demokratiene etter hvert anført av USA på den andre siden, kan beskrives på en måte som er *deskriptivt* akseptabel for både antikommunister og folk med sympati for den kommunistiske ideologi eller idé. Kan Poul Villaume og Bent Jensen enes om en beskrivelse av den kalde krigen?

Bent Jensen berører dette spørsmålet i en artikkel i *Berlingske* som kritiserer kaldkrigsleksikonet til Villaume m fl, men han griper det aldri ordentlig.²⁵ Han synes å mene at en riktig beskrivelse av studieobjektet primært avhenger av om man har lest de riktige kildene. Slik sett fremstår han som en litt gammeldags empirist. Andre kritikere av *mainstream*-historikerne har vært mer opptatt av hvilke teorier historikerne benytter, nærmere bestemt om de har et marxistisk verdensbilde. Det er »feil teori«, avslørt gjennom en fortid i ulike kommunistpartier,

²³ Bent Jensen: *Bjørnen og haren: Sovjetunionen og Danmark 1945–1965*, Odense 1991, s. 651.

²⁴ Bent Jensen: »Tungen lige i munden – eller ud ad vinduet?«, *Jyllands-Posten* 16.9.2005.

²⁵ Bent Jensen: »Hvad er historie?«, *Berlingske* 19.4.2011.

som feller Villaume og hans kolleger Søren Hein Rasmussen og Anette Warring i øynene til Bent Blüdnikow og hans meningsfeller. Problemet for Blüdnikow og andre kritikere av sentrum-venstrehistorikerne bak DIIS-rapporten,²⁶ kaldkrigsleksikonet og andre anstøtsstener er at de så sjelden peker konkret på formuleringer der et marxistisk verdensbilde fører til beskrivelser av den kalde krigen som liberalistene ikke kan godta. I alle fall har jeg sett få slike eksempler når jeg via avisenes nettutgaver har forsøkt å følge debatten. Ett skal dog nevnes, fordi det er så velegnet til å illustrere vanskelighetene med å levere en beskrivelse som kan godtas av partene på begge sider av den ideologiske skillelinjen: I en kritikk av kaldkrigsleksikonet skriver Henrik Gade Jensen og Bent Blüdnikow at »[d]en venstreorienterede uvilje til at skelne ret og uret er [...] tydelig i opslaget om Rebild-festerne, hvor Solvognens voldelige demonstration i 1976 beskrives som 'happenings' af 'aktivister'. Det var ulovlig indtrængen mod fredelige dansk-amerikanere«. ²⁷ Hvis vi er romslige med kategoriene kan det vel ha vært både det ene og det andre. Den ene beskrivelsen hører imidlertid hjemme innenfor ett verdensbilde, og den andre innenfor et helt annet. De lar seg ikke lett forene.

Hvis ulike verdensbilder bare unntaksvis fører til vesensforskjellige beskrivelser, er det nærliggende å spørre om kanskje de kognitive verdiene i historiefaget likevel er sterke nok til å gjøre historikerne i stand til å skrive det vi med rimelighet må kunne kalle objektiv historie om den kalde krigen. Som jeg og Hans Hauge har observert, er *Jyllands-Postens* påpeking av at »der gives ingen uhildet fremstilling af historien« nærmest et ekko av positivismekritikken på 1960- og 1970-tallet.²⁸ I forlengelsen av dette kan man kreve, eller i hvert fall ønske, at historikerne gjør rede for sine teoretiske og normative ståsteder. På den måten kan leserne vite hvilke historikere de skal feste lit til: nemlig de som deler

26 Danmark under Den Kolde Krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945–1991, 4 bind, København 2005. For kritikken fra høyresiden, se Knud Holt Nielsen, »Danmark under den kolde krig. Fagligt sjusk om venstrefløj og protestbevægelser i Danmark under den kolde krig«, *Arbejderhistorie*, nr. 2–3 (2006): 87–94; O. Hasselbach, »Kronik: Mangel fuld koldkrigsrapport med akademisk fernis«, *Jyllands-Posten* 10.8.2005; Bent Jensen, »Tungen lige i munden – eller ud ad vinduet?«, *Jyllands-Posten* 16.9.2005; *idem*: »Kronik: Fornemmelsen for frihed«, *Jyllands-Posten* 29.9.2005.

27 Henrik Gade Jensen og Bent Blüdnikow: »Historiestrid om Den Kolde Krig«, *Jyllands-Posten* 1.7.2011, <http://jyllands-posten.dk/opinion/kronik/article2478390.ece>, lastet ned 7.11.2011.

28 Tor Egil Førland: »Deltaker og medløper: Venstresiden, Sovjetunionen og objektivismens fall«, *Historisk tidsskrift* (Oslo) 89 (2010): 521–546; Hans Hauge: »Hauges hjørne: Historikerstriden«, *Jyllands-Posten* 7.5.2011, <http://jyllands-posten.dk/opinion/klumme/article2423111.ece>, lastet ned 7.11.2011.

leserens verdensbilder. Men dette er en farlig vei, for den leder til en situasjon der man ikke vil lytte til historikere med andre verdensbilder som leverer faglig fundert og fremragende forskning.

III

La meg avslutningsvis skissere et ståsted. Etter mitt skjønn har filosofene rett når de hevder at beskrivelsen av i alle fall handlinger har et subjektivt element vi ikke kommer utenom. I arbeidet med å etablere fakta på grunnlag av kilder er innslaget av subjektivitet sjelden så stort at det forhindrer enighet mellom historikere med helt ulike politiske, moralske, etiske eller religiøse verdier. Vi kan skrive en slags »klinisk« historie basert på slike fakta, som de aller fleste fagfolk vil godta. Men på veien fra enkle fakta til omfattende teorier eller synteser blir føringene fra eller mulighetene til konfrontasjon med kildene så svake, og betydningen av normativt baserte verdensbilder blir så sterk, at det kun er folk med noenlunde ens verdigrunnlag som kan akseptere fremstillingen. I Norden har historiefagets kognitive verdier en så sterk stilling, og syntesene har som regel så begrenset rekkevidde, at denne siste situasjonen inntreffer forholdsvis sjelden. Men den ligger der likevel, som en ulmende vulkan. Under gitte omstendigheter kan uenigheten bryte løs og flomme over. Særlig voldsomme utbrudd kan begrave intetanende historikere nærmest mens de sitter foran dataskjermen. De siste årene har dansk kaldkrigshistorie opplevd et slikt utbrudd. Vi ser et forskningsfelt i bevegelse. Å kunne bivåne debatten på nært hold har gitt meg noe av den samme følelsen som vulkanforskere opplever når en vulkan våkner til liv. Samtidig føles det trygt å kunne betrakte det hele på avstand, med Skagerrak mellom meg og begivenhetene.